

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора О.Д. Сафіна на дисертацію Гуляк Уляни Миколаївни «Мотиваційно-ціннісні детермінанти бойової діяльності військовослужбовців Збройних Сил України», подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки» зі спеціальності 053 – Психологія

Дисертація Гуляк Уляни Миколаївни присвячена надзвичайно актуальній темі, оскільки являє собою продуктивну спробу внести вагомий вклад у вирішення актуальної науково-практичної проблеми розвитку аксіологічної сфери військовослужбовців Збройних Сил України, що беруть участь у бойових діях з захисту територіальної цілісності української держави.

Сьогодні саме внутрішньо вмотивовані військовослужбовці створюють якісну перевагу у бою, знаходять шлях до перемоги і досягають її. У контексті бойової діяльності саме внутрішня мотивація є найвагомим спонукальним чинником для цивільної людини йти на військову службу. Пріоритетними стають питання особистісних цінностей, свободи, вибору, волі, бачення майбутнього, автономії, саморегуляції та самодетермінації. Підтримання бойової активності в найбільш несприятливих умовах можливе лише тоді, коли така діяльність має сенс і розглядається у нерозривному зв'язку з поняттям цінностей. Внутрішня мотивація ґрунтується більшою мірою на таких цінностях, як ідеологія, націоналізм, дух воїна тощо, які формуються впродовж усього життя. Це генетично, культурно та соціально зумовлена мотивація.

Авторкою дисертації з наукової точки зору коректно визначено об'єкт, предмет, мету, а також завдання дослідження. Нею гармонійно поєднано у психологічному інструментарії як теоретичні, емпіричні, так і відповідні математичні методи дослідження. Слід також зазначити, що У.М. Гуляк об'єктивно визначено наукову новизну одержаних результатів.

Зокрема, нею уперше встановлено структуру мотиваційно-ціннісної

сфери особистості військовослужбовців за призовом під час мобілізації, на особливий період (особистісні цінності, мотиваційно-ціннісні детермінанти, їх диспозиція) та з'ясовано її вплив на перебіг бойової діяльності (ризик та небезпека, масштабність та тривалість ведення бойових дій, соціальна депривація, умови невизначеності, групова належність тощо); емпірично встановлено відмінності в мотиваційно-ціннісних профілях різних категорій військовослужбовців Збройних Сил України за призовом під час мобілізації, на особливий період (офіцерів та сержантів і солдатів). Показано зумовленість специфіки прояву мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності досліджуваних залежно від професійної ролі та виявлених структурних взаємозв'язків між мотиваційно-ціннісними детермінантами відповідно до виконуваних видів бойової діяльності.

Крім того, дисертанткою удосконалено діагностичний інструментарій вимірювання мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців Збройних Сил України шляхом обґрунтування застосування існуючих психодіагностичних методик та розроблення авторського опитувальника. До того ж, у дисертації У.М. Гуляк набули подальшого розвитку психологічні практики у вигляді психологічних тренінгів, розроблених на основі встановлених показників, щодо підвищення мотивації військовослужбовців до бойової діяльності.

Безперечним необхідно визнати і практичне значення одержаних результатів дослідження, яке полягає у розробленні та впровадженні у практику структур персоналу Збройних Сил України авторського опитувальника – для діагностування рівня прояву мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців; розробленні психологічних практик психологічної підтримки та корекції мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців та їх упровадженні в психологічну підготовку військових частин для підтримання належного рівня мотивації військовослужбовців і забезпечення їх ефективності в умовах бойових дій; упровадженні матеріалів дисертаційного дослідження в освітній процес закладів вищої освіти під час проведення навчальних занять та наукових досліджень за напрямом психологічного забезпечення бойової діяльності.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні основи дослідження мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців»* авторкою дисертації здійснено теоретико-методологічний аналіз підходів до дослідження мотиваційно-ціннісної сфери особистості, який дозволив їй встановити, що з огляду на множинність поглядів та соціокультурних умов, у яких формувалася та вивчалася мотиваційно-ціннісна сфера особистості, усі описані нею теорії та настанови є релевантними і прийняти їх можна за відповідних умов. Відтак концептуальні засади дослідження становлять філософські погляди на природу мотивації людини, натуралістичні, антропологічні, соціальні, ситуаційно-динамічні, когнітивні, екзистенційні теорії психології мотивації, що відповідають провідним ідеям гуманістичного, діяльнісного, екзистенційного, аксіологічного підходів.

На підставі теоретичного дослідження дисертанткою встановлено психологічні особливості та структуру мотиваційно-ціннісної сфери особистості військовослужбовця за призовом під час мобілізації, на особливий період. Відтак мотиваційно-ціннісна сфера особистості військовослужбовця – це утворена на основі особистісних цінностей динамічна система, яка є формою їхнього включення у механізми поведінки особистості військовослужбовця на основі свідомого оціночного вибору цілей та способів діяльності у результаті сформованих стійких переконань та ставлень до них. Мотиваційно-ціннісна сфера особистості визначає початок, спрямованість, характер і зміст поведінкової активності особистості, визначає загальне ставлення до світу, до життя, до себе та оточуючих, надає особистісного сенсу діям, вчинкам, поведінці. Мотиваційно-ціннісні детермінанти бойової діяльності військовослужбовців – це стійка, відносно постійна ціннісна диспозиція вищого порядку, що визначає вибір поведінки військовослужбовця, не має вирішальної ролі у забезпеченні функціонування організму, не є вродженою, розвивається лише в онтогенезі і залежить від соціальних норм військово-професійного середовища.

У другому розділі *«Організація емпіричного дослідження мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців за призовом під час мобілізації, на особливий період»* У.М. Гуляк проаналізовано психологічні

аспекти бойової діяльності військовослужбовців Збройних Сил України за призовом під час мобілізації, на особливий період, зокрема акцентовано на дослідженні їхньої мотиваційно-ціннісної сфери. Результати аналізу відображено у розробленій авторкою концептуальній моделі, яка пояснює взаємозв'язки між особистісними цінностями, мотиваційними детермінантами та бойовою ефективністю. Запропоновану концептуальну модель впливу мотиваційно-ціннісної сфери на бойову діяльність військовослужбовців взято дисертанткою за основу під час проведення емпіричного дослідження.

Дисертанткою обґрунтовано положення, що мотиваційно-ціннісна сфера військовослужбовців є багатокomпонентною системою, у якій особистісні цінності відіграють провідну роль у структурі мотивації і можуть бути визначені, як одна з основних умов становлення та функціонування мотиваційно-ціннісної сфери військовослужбовців. У.М. Гуляк також встановлено, що мотиваційно-ціннісні детермінанти бойової діяльності військовослужбовців опосередковують вплив особистісних цінностей на процес (початок, спрямованість, характер, зміст) і результат (особистісне зростання, соціальна інтеграція, фізичне та моральне здоров'я, інтелектуально-естетичний розвиток, служіння) діяльності.

Авторкою дисертації ґрунтовно описано етапи емпіричного дослідження (підготовчий, констатувальний та формувальний), що передбачають визначення критеріїв діагностування мотиваційно-ціннісної сфери особистості військовослужбовця (ціннісний, мотиваційний, діяльнісний); підбір та обґрунтування діагностичних методик; визначення на основі збору та статистичного опрацювання емпіричних даних структури та особливостей розвитку ціннісної сфери особистості, а також впливу особистісних цінностей на формування мотиваційно-ціннісних детермінант, а саме на бойову діяльність військовослужбовців; розроблення та експериментальну перевірку ефективності технології психологічної підтримки та корекції мотиваційно-ціннісної сфери особистості військовослужбовця, а саме створення тренінгових програм, що спрямовані на підтримання та корекцію мотивації військовослужбовців через цілу низку психологічних інтервенцій; здійснення кількісно-якісної характеристики досліджуваних осіб. Крім того, дисертанткою

здійснено детальний опис змісту та обґрунтування авторського опитувальника, який дозволяє визначити рівень професійної мотивації та встановити мотиваційні джерела, визначити ієрархію особистих цінностей та їхню відповідність усталеним військовим ідеалам і традиціям.

У третьому розділі *«Емпіричне дослідження мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців за призовом під час мобілізації, на особливий період»* дисертанткою здійснено детальне емпіричне дослідження мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності офіцерів та сержантів і солдатів ЗС України. З використанням різних методик, таких як опитувальник «Портрет цінностей» Ш. Шварца, опитувальник Річі – Мартіна, опитувальник казуальних орієнтацій Е. Десі та Р. Раяна, а також авторський опитувальник «Мотиваційно-ціннісні детермінанти бойової діяльності», вдалося виявити специфічні аспекти мотивації зазначених груп військовослужбовців. Результати дослідження цінностей офіцерів та сержантів і солдатів Збройних Сил України засвідчили, що найбільш значущими цінностями для офіцерів є самостійність і універсалізм, тоді як сержанти і солдати більше орієнтовані на доброту та універсалізм. Це вказує на те, що обидві групи мають схожі ціннісні орієнтації, проте офіцери більш зосереджені на незалежності та глобальних цінностях, а сержанти і солдати – на доброзичливості та універсальності. Відсутність значущих відмінностей між групами за більшістю ціннісних шкал вказує на певну уніфікацію мотиваційних установок серед військовослужбовців за призовом під час мобілізації, на особливий період. Також результати показали, що сержанти і солдати мають вищий рівень мотивації до винагороди та умов праці, тоді як офіцери більш орієнтовані на владу та взаємовідносини. Це вказує на те, що офіцери більше зосереджені на керівництві та управлінні, тоді як сержанти і солдати – на конкретних зовнішніх результатах своєї діяльності. Це відповідає різним рівням відповідальності та специфіці їхніх професійних ролей.

Отримані результати доводять, що офіцери демонструють вищий рівень внутрішньої мотивації порівняно із сержантами і солдатами, що може бути пов'язано з більшим рівнем їхньої відповідальності та роллю в ухваленні рішень. Водночас сержанти і солдати мають нижчі показники за шкалою

безособової мотивації, що свідчить про їхню більшу орієнтацію на конкретні завдання і меншу залежність від абстрактних мотиваційних чинників.

Щодо мотивації до успіху та мотивації до уникнення невдач сержанти і солдати демонструють трохи вищий рівень мотивації до досягнення успіху, ніж офіцери, що може бути пов'язано з прагненням до кар'єрного зростання. Водночас мотивація до уникнення невдач в офіцерів дещо вища, що може бути наслідком вищої відповідальності за ухвалення рішень та управління підрозділами. Крім того, результати показують, що сержанти і солдати більш орієнтовані на інструментальну мотивацію, тоді як офіцери демонструють вищий рівень внутрішньої концепції Я. Це свідчить про те, що для сержантів і солдатів важливими є конкретні цілі та винагороди, тоді як офіцери більше зосереджені на власних внутрішніх переконаннях та уявленнях про себе.

Щодо показників професійної мотивації досліджуваних, то сержанти і солдати демонструють вищий рівень професійної мотивації порівняно з офіцерами. Це може бути зумовлено їхнім прагненням досягти конкретних результатів і отримати визнання за свою роботу. Офіцери більше орієнтовані на стратегічні аспекти управління, що знижує їхню професійну мотивацію у контексті виконання повсякденних обов'язків.

Моделі мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності офіцерів та сержантів і солдатів Збройних Сил України вказують на те, що ключовими чинниками, які впливають на професійну мотивацію офіцерів, є конформність, визнання та цікава праця, що підкреслює важливість соціальних норм і підтримки колективу. У сержантів і солдатів найбільший вплив мають соціальні контакти і цікава праця, що свідчить про важливість соціальної взаємодії і отримання задоволення від роботи. Ці моделі відображають різні акценти у мотиваційних орієнтаціях кожної групи і підкреслюють необхідність диференційованого підходу до їхньої підтримки та розвитку.

Проведені авторкою тренінги з підтримки і корекції мотивації військовослужбовців Збройних Сил України виявилися ефективним інструментом для істотного поліпшення ключових мотиваційних показників. Отримані результати підтверджують, що цілеспрямовані психологічні інтервенції, спрямовані на посилення соціальної підтримки та визнання;

зменшення негативного впливу внутрішніх процесів та безособової мотивації; забезпечення цікавості та викликів у професійній діяльності; розвиток внутрішньої мотивації та самоконцепції; інтеграцію психологічної підтримки у повсякденну діяльність офіцерів; а також підвищення рівня соціальної взаємодії та підтримки; збільшення зацікавленості та різноманітності в діяльності; розвиток лідерських якостей і впливу; сприяння самовдосконаленню та особистісному розвитку; збалансування конформності та індивідуальної ініціативи для військовослужбовців сержантського складу і солдатів, можуть значно підвищити мотивацію та загальну задоволеність службою у військовослужбовців. Зокрема, отримані результати підтверджують теоретичні припущення про важливість соціальної підтримки, внутрішньої мотивації, різноманітності роботи та особистісного розвитку для підвищення мотивації офіцерів. Практичні наслідки цього дослідження свідчать про необхідність інтеграції таких тренінгів у регулярну підготовку військових для підтримання високого рівня мотивації та ефективності.

Покращення показників щодо соціальних контактів і зацікавленості роботою вказують на важливість створення умов, що сприяють соціальній взаємодії та уникненню рутинності у повсякденній діяльності військовослужбовців сержантського складу та солдатів. Посилення лідерських якостей і розвиток самовдосконалення підтверджують ефективність тренінгів, орієнтованих на особистісне зростання та формування позитивної самоконцепції серед сержантів і солдатів. Баланс між конформністю та ініціативністю, досягнутий після тренінгу, свідчить про необхідність підтримки здорового рівня групової інтеграції при одночасному стимулюванні індивідуальної творчості та відповідальності. Таким чином, результати тренінгу не лише посилюють теоретичні припущення дисертантки про важливість врахування різних аспектів мотивації, а й вказують на практичну цінність таких тренінгів для підвищення бойової готовності та ефективності військових підрозділів.

У цілому зазначимо, що дисертанткою у роботі на великому теоретичному та емпіричному матеріалі, багатому власному бойовому досвіді, послідовно та неухильно дотримуючись визначених у теоретичній частині

методологічних засад, розкриваються та обґрунтовуються її основні положення. При цьому, доведення їх здійснюється авторкою із належною доказовістю і послідовністю. Разом із тим при загальному позитивному враженні від опанованої роботи вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження, побажання та рекомендації.

1. Кидається в очі вельми невеликий відсоток (30%) використаної україномовної літератури, який можна б було суттєво збагатити працями С.С. Занюка Психологія мотивації: навч. посібник. К.: Либідь, 2002. 304 с.; С.Г. Москвичова Мотивація, діяльність і управління (як взаємопов'язані категорії): автореф. дис... д-ра психол. наук. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К., 2004.; С.Д. Максименка Теорія психології нужди (життєвої енергії). Проблеми сучасної психології. 2014. Вип. 25. С. 7-18; Т.Л. Антоненко Психологічні засади становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця: дис. д-ра психол. наук. Київ, 2019. 527 с.; Ж.П. Вірної Мотиваційно-сислова регуляція у професіоналізації психолога. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Л.Українки, 2003. 320 с.; В.О. Климчука Мотиваційний дискурс особистості в інтеракційному просторі: дис. д-ра психол. наук. Київ, 2015. 362 с.; Левченко Т.І. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності. Монографія. Вінниця: Нова книга, 2011. 448 с. і тим самим методологічне підґрунтя дисертаційного дослідження зробити більш переконливим.

2. На с. 85 авторка розглядає мотиваційно-ціннісні детермінанти як чинники, що опосередковують вплив особистісних цінностей на бойову діяльність військовослужбовців, з чим важко погодитись, оскільки любі детермінанти не опосередковують (як чинники взагалі), а напряду визначають (determine) перебіг будь-яких подій чи процесів.

3. На нашу думку, описана авторкою у п. 2.1 концептуальна модель впливу мотиваційно-ціннісної сфери на бойову діяльність військовослужбовців, яку було взято за основу для проведення емпіричного дослідження, за логікою дослідження мала б бути розроблена та обґрунтована за результатами аналізу даних, отриманих під час емпіричного дослідження, тобто з'явитись після п. 2.1 і п. 2.2.

4. Авторка у змісті самої дисертації допускає доволі вільні формулювання назви розробленої нею програми тренінгу (програма психологічного тренінгу для офіцерів/сержантів та солдатів Збройних сил України – с. 19; програма психологічного тренінгу підтримки та корекції мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності ... – с. 25; програма психологічного тренінгу корекції мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності... – с. 26). А на с. 27 дисертантка зазначає, що набули подальшого розвитку психологічні практики у вигляді психологічних тренінгів ... щодо підвищення мотивації військовослужбовців до бойової діяльності. Тобто виходить, що сфера ціннісних орієнтації залишилась поза межами організованого впливу.

5. В експериментальному дослідженні авторки, де мотиваційно-ціннісні детермінанти позиціонувались як незалежна перемінна, а власне бойова діяльність – як залежна перемінна, необхідно б було спочатку визначити показники бойової діяльності, а потім для переконливості ефективності авторської програми здійснити кореляційний аналіз, тобто визначити, які зміни відбулись саме у показниках бойової діяльності, а не мотиваційної сфери досліджуваних.

Втім, викладені вище зауваження, побажання та рекомендації не впливають суттєво на цілком позитивну оцінку самої роботи та тому не знижують наукову і практичну цінність дисертаційного дослідження У.М. Гуляк. Детальне вивчення її дисертації на тему «Мотиваційно-ціннісні детермінанти бойової діяльності військовослужбовців Збройних Сил України» дозволяє зробити висновки, що її авторка оволоділа методологією наукової діяльності, і це дозволило їй якісно та на високому рівні виконати поставлене наукове завдання. Тому дисертацію У.М. Гуляк є усі підстави вважати самостійним завершеним науковим дослідженням, що виконане на належному науковому рівні, воно відзначається науковою новизною, теоретичною та емпіричною обґрунтованістю отриманих результатів, а також їхньою очевидною практичною значущістю. Отримані дисертанткою наукові доробки викладено згідно вимог до наукового стилю, її наукова праця є кваліфікованою інтерпретацією основних положень, що містяться у власному дослідженні. Основні результати дисертації із достатньою повнотою відображено у 15

наукових працях, серед них 7 наукових статей у виданнях, затверджених МОН України як фахові у галузі психології, а також 8 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Таким чином, дисертаційна робота Гуляк Уляни Миколаївни відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її авторка – Гуляк Уляна Миколаївна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія».

Офіційний опонент:

завідувач кафедрою психології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
доктор психологічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Олександр САФІН

Підпис О. Д. Сафіна завіряю.

Ректор Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини, доктор
педагогічних наук, професор

Олександр БЕЗЛЮДНИЙ

«19» Березня 2022 року